

УДК 37.013.42

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2024-110-3-35-44>

РОЗВИТОК ДУХОВНО-МОРАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВИТИ

П. Г. Дрозд

ORCID 0009-0004-3216-1519

У межах наукової статті визначено й обґрунтовано основні складники духовно-моральної зрілості у загальній концепції духовно-морального виховання особистості; сформульовано основні компоненти становлення духовно-моральної свідомості особистості педагогічних працівників, їх особистісної культури і реальної життєдіяльності, що відповідає інноваційним освітнім тенденціям, обумовленим входженням України у світовий освітній простір; виокремлено і досліджено усвідомлену переорієнтацію сучасної професійно-педагогічної освіти на європейські стандарти, що передбачає, у першу чергу, підготовку компетентного фахівця, здатного «практично діяти, застосовувати індивідуальні техніки та досвід успішних дій у ситуаціях професійної діяльності та соціальної практики».

Серед ключових компетентностей, якими має оволодіти майбутній педагог, духовно-моральній відводиться пріоритетне значення. Вона виступає показником і одночасно результатом професійно-особистісної готовності вчителя до роботи в освітньому закладі, тому що виконання будь-якого педагогічного завдання має моральний зміст. Духовно-моральна компетентність вчителя репрезентує головні регуляції його дій, що закріплюються у звичках, традиціях, принципах життя та професійній діяльності, психічних станах, діях, учинках і якостях педагога, забезпечує вибір ним свідомої етичної поведінки згідно з професійно-педагогічними нормами. Духовно-моральна компетентність за специфікою реалізації належить до так званих надпредметних компетентностей. Вони мають інтегрований характер і поєднують у собі певний комплекс знань, умінь і ставлень, які набуваються майбутніми вчителями протягом засвоєння всього змісту педагогічної освіти.

Педагогічна мораль являє собою систему змістовних, нормативних суджень, які виражають певні вимоги до поведінки вчителя, його готовності та спроможності жити за духовно-моральними нормами.

Ключові слова: духовно-моральна зрілість, духовно-моральні цінності, духовно-моральне виховання, моральна свідомість, духовна культура.

Постановка проблеми. Об'єктом особливої уваги і стурбованості суспільства сьогодні, під час війни в Україні, стає наявність серед юнацтва значного дефіциту духовності, моральності, прояви соціальної апатії, споживчої ідеології. Гострота ситуації пояснюється ще й тим фактом, що саме цей віковий період характеризується активним формуванням основних рис характеру, духовно-моральних та світоглядних основ особистості, визначенням життєвих цінностей та ідеалів. За таких умов пошук шляхів і засобів подолання означеної проблеми набуває державної значущості.

Саме це спонукає сучасних педагогічних працівників освітніх закладів формувати в дітях духовно-моральні цінності у процесі становлення кожного з них як особистості. На необхідності звернення до виховного досвіду народу, його моралі наголошено в Законі «Про вищу освіту», державній програмі «Освіта (Україна XXI століття)», концепції національного виховання (Закон «Про вищу освіту»).

Безперечно, духовно-моральний розвиток сучасної молоді належить до національних інтересів нашої держави, тим більше під час війни. Завдання педагогічного колективу в своїй професійній діяльності, згідно із системою відносин «учитель-учень», батьківської громадськості, молодіжних організацій – навчити дітей взаємодіяти на основі моральних цінностей у гармонії з іншими людьми, собою, світом навколо себе – є також і стратегією виховної політики сучасної школи. За сучасних умов в країні, роль освітнього закладу у формуванні ціннісно-орієнтованої, морально-духовної особистості є дуже важливою. На сучасному етапі розвитку українського суспільства проблема відродження духовності та системи духовно-моральних цінностей залишається актуальною.

Вже стало зрозумілим, що сьогодні час освіти, яка полягає лише у пізнанні світу, закінчився, що нині духовність виконує в житті суспільства значущу роль. Метою духовно-моральної зрілості вчителя у системі відносин «учитель-учень» є формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, що залишається стійким орієнтиром у прогнозуванні розвитку професійної діяльності педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічні основи формування духовно-моральних цінностей розкриваються у працях І. Беха, М. Боришевського, О. Власенко, В. Москальця та інших авторів. Педагогічні основи виховання особистості духовно-моральних цінностей показано в

роботах О. Вишневецького, Л. Повалій, В. Оржеховської, О. Сухомлинської, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, Ю. Руденка, К. Чорної, П. Щербаня. Духовний розвиток особистості є предметом досліджень у вітчизняній педагогіці та психології у працях І. Беха, М. Боришевського, І. Зязюна, М. Савчина, Е. Помиткіна, С. Яремчука, С. Ярмусь та інших авторів.

Дослідження сутності загальнолюдських і національних цінностей, духовної культури особистості, її зв'язків з різними видами людської діяльності здійснили такі вчені, як-от: Е. Жильсон, Е. Кассирер, Д. Тичин, Х. Ортега-і-Гассет, П. Тейяр де Шарден, О. Олексюк, Г. Сагач, О. Сухомлинська, Т. Тюріна та ін.

Результати дослідження науковців дали змогу дійти висновку, що духовно-моральні цінності вчителя – це сукупність таких ставлень до особистісно і суспільно значущих норм, правил, принципів поведінки, які забезпечують піднесення морально-етичних знань до рівня моральних поглядів, почуттів, потреб, мотивів, установок особистості (Бех, 1997).

Мета статті – визначення й обґрунтування проблем удосконалення розвитку духовно-моральної зрілості вчителя в системі відносин «учитель-учень» у процесі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи зазначене вище, констатуємо, що пріоритетною характеристикою педагога є його компетентність як здатність орієнтуватись у швидкоплинних умовах професійної діяльності, оскільки на сьогоднішній день затребуваним є фахівець, який не чекатиме інструкцій, а буде готовий приймати самостійні рішення, відрізнятиметься мобільністю, динамізмом і конструктивністю. Ми вважаємо, що загальнокультурна компетентність педагога, яка полягає в досягненні високого рівня розвитку в суспільному, виробничому й духовно-моральному житті, характеризує педагогічного працівника як інтелігентного, вихованого, толерантного фахівця, який буде впливати на формування духовно-моральних цінностей учнів сьогодні. *Виховання* – це складний і багатограний процес формування особистості, створення оптимальних умов для її фізичного, психічного та соціального розвитку. Процес формування духовно-моральних цінностей особистості починається із самого народження (Богущ, 2000). *Духовно-моральне виховання* – це «виховна діяльність освітнього закладу і сім'ї, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності» (Сухомлинський, 1999). Методологічною основою морального виховання є етика – наука про мораль, її природу, структуру й особливості походження й розвитку моральних норм і взаємин між людьми в суспільстві. Оскільки моральність має суспільний характер, то під нормами моральності слід

розуміти вимоги суспільства до поведінки людей у певних ситуаціях. Категорія «мораль» трактується як «система цінностей, принципів, норм і правил поведінки та діяльності людей, які регулюють відносини між ними на гуманній основі» (Богуш, 2000). Зміст морального виховання – виховання любові, поваги до батьків і старших, вірності у дружбі та коханні, свідомого, творчого ставлення до виконання професійних обов'язків, особистої відповідальності за свою працю, любові до рідної землі, до рідної мови, вірності ідеям, принципам народної моралі та духовності, шляхетного ставлення до жінки, турбуватися про молодших тощо. Ці норми конкретизуються в моральних цінностях, моральному ідеалі, моральних принципах та, відповідно, підтримуються авторитетом громадської думки, прикладом та звичкою. Значущу роль духовно-моральної зрілості вчителя у системі відносин «учитель – учень» є самоусвідомлення своїх переконань і цінностей й вміння продукувати їх в організації психолого-педагогічної допомоги представникам сучасного соціуму, особливо у закладах освіти. Із педагогічного погляду моральне виховання – це цілеспрямований і систематичний вплив на почуття, свідомість й поведінку вихованців з метою формування в них моральних якостей, що відповідають вимогам суспільної моралі (Вишенський, 2008). Більшість вчителів в закладах освіти усвідомлюють, що результатом духовно-морального виховання в дітях має бути формування моральної свідомості і на її основі – моральної культури, прищеплення навичок і звичок та гідної поведінки. *Моральна свідомість* – це сукупність моральних понять, поглядів, уявлень, ідеалів, самоусвідомлення, системи моральних знань, які визначають стиль і смисл життя дитини, формують загальне розуміння особистісного і професійного успіху, обов'язку і відданості. Моральна культура людини, як підкреслює В. Сухомлинський, характеризується тим, що переконання стають в її житті самостійною духовною силою, яка спонукає до нових моральних вчинків (Сухомлинський, 1999).

Складовими моральної культури є культура етичного мислення, культура почуттів і культура поведінки, які визначають рівень опанування педагогами морального досвіду суспільства, спроможність цілеспрямовано й послідовно дотримуватися духовно-моральних цінностей, норм і принципів та передавання цих життєвих цінностей прийдешнім поколінням.

До цінностей духовно-морального виховання віднесено: загальнолюдські, національні, громадянські та сімейні цінності (див. рис. 1).

Поведінка охоплює всі сторони життєдіяльності. Кінцевим результатом духовно-моральної зрілості вчителя в системі відносин «учитель-учень» має бути самодіяльність, самостійність у розв'язанні моральних проблем, моральна саморегуляція, духовна самосвідомість та моральна зрілість, які

Рис. 1. Цінності духовно-морального виховання

проявляються у формуванні людини – громадянина – суб’єкта діяльності, вірного сина і доньки українського народу, спроможного і здатного зробити свідомий моральний вибір. Е. Помиткін визначає духовність як «специфічно людську рису, що виявляється в багатстві духовного світу особистості, її ерудиції, розвинених інтелектуальних і емоційних запитах, моральності» (Молодиченко, 2010).

Академік І. Бех зазначає, що духовність передбачає вихід за межі егоїстичних інтересів, особистої користі й зосередженість на моральній культурі людства (Бех, 2006). Український вчений С. Яремчук пов’язує духовність із працею, спрямованою до саморозвитку, що допомагає людині стати людиною і зберігає її людяність (Яремчук, 2012). На думку іншого вченого, С. Ярмуса, до духовності входить свідомо активність людського духу, яка підносить людину до ідеалу добра, – до того, що її облагороджує (Ярмусь, 2002).

Духовність, на думку українського педагога А. Богуш, – це своєрідний чуттєвий – інтелектуально-емоційний стан особистості, що виявляється в позитивній поведінці й діяльності людини та характеризує цілісність її як особистості (Богуш, 2000).

Українська народна педагогіка накопичила цінний досвід морально-етичного виховання молоді, що виражається в повазі до батьків і старших, до сімейних і громадських обов’язків, працелюбстві, доброзичливості, ширості, чуйності, взаємодопомозі. Український вчений М. Стельмахович відзначає, що традиції українського національного виховання – народні чесноти, норми християнської моралі, національної честі і громадянської гідності, чуйності і милосердя – класичні, а тому завжди актуальні (Стельмахович, 1997).

Вчителям сьогодні необхідно усвідомити, що стійка система ціннісних орієнтацій дає змогу людині прожити життя зосереджено і продуктивно. Сформовані цінності й норми поведінки дають можливість людині бути

впевненою, розвиватися і критично осмислювати цінності, щоб сформуванню своєї ідентичності. Варто зауважити, що освіта сьогодення характеризується пошуками нових підходів у розв'язанні завдань, зумовлених викликами сьогодення. Провідним завданням сучасної школи є формування гармонійної, духовно багатой та національно свідомої особистості.

Духовні цінності ми розглядаємо як різні форми вираження моральних *вимог*: норм і принципів моралі, віри, моральних ідеалів, понять добра, гідності, честі, справедливості, обов'язку, моральних якостей людини, характеристик вчинків, діяльності та стосунків тощо.

Моральні цінності є добром і для людини, яка їх обирає, і для її оточення, на яке цей вибір впливає. У міжособистих стосунках духовними цінностями є добро і справедливість, що орієнтують на створення умов, за яких забезпечується мир і злагода між людьми, захист людського життя. Добра воля не тільки просвітлюється змістом, в основі якого – вищі цінності, а й стверджує їх у всіх сферах людського буття (Богущ, 2000).

Важливим фактором також є формування ціннісного ставлення вчителя як особистості до суспільства і держави, до себе і людей, до природи, праці та мистецтва, що має виявлятися в духовному особистісному зростанні кожного, становленні громадян України, здатних виявляти національну гідність, успішно реалізовуватися і бути носієм духовної культури, яка *включає*: моральну культуру, правову культуру, культуру спілкування, національну культуру, християнську морально-етичну культуру, економічну культуру, художньо-естетичну культуру, політичну культуру, родинно-побутову культуру й інтелектуальну культуру (див. рис.2).

Особливого значення проблема духовності набуває у процесі підготовки вчителя як високоморальної особистості. Важливо підготувати фахівців, здатних до ствердження і збагачення духовних цінностей. Нові завдання потребують і нових наукових підходів та технологій підготовки вчителів до професійної діяльності у закладах освіти.

Трансформації, які відбуваються у сучасній системі освіти, вимагають від *вчителів* постійного самовдосконалення, духовного самоусвідомлення та підвищення професійної компетентності.

Важливим аспектом трансформації в сучасній системі освіти, є вивчення особистісних факторів, які впливають на рівень професійного самовдосконалення вчителя, врахування необхідності подальшого розвитку його творчих якостей, оволодіння вміннями та навичками професійної самоосвіти, самовиховання тощо.

Необхідним є формування загальнолюдської форми моралі в душі особистості, розбудити в неї сердечність, чуйність, порядність, доброту, людяність, як закликає В. Сухомлинський (1976).

Рис. 2. Основні компоненти духовної культури особистості

Висновки і перспективи подальших досліджень. З огляду на вище зазначене, можна зробити такі *висновки*:

- Визначальною складовою змісту виховання духовно-практичної позиції особистості здобувачів освіти є моральне виховання, яке полягає в цілеспрямованому формуванні моральної свідомості, розвитку морального почуття й формуванні звичок і навичок моральної поведінки людини відповідно до певної ідеології.
- Спираючись на концептуальні положення, визначено основні компоненти духовної культури особистості та умови розвитку духовно-моральної самосвідомості і компетентності педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти.

Отже, на основі духовно-морального виховання і моральної культури формується моральний ідеал, джерелами якого в українському суспільстві є: народна мудрість, найкращі традиції та цінності народної педагогіки, національні традиції родинного виховання, знання з різних галузей наук,

власна активна діяльність особистості і загальнолюдські цінності та найголовніше – Святе Письмо (Біблія). Тобто формування духовно-моральної зрілості вчителя в системі відносин «учитель-учень» – це багатогранний, цілісний системний процес, який забезпечує формування духовно-моральної самосвідомості особистості вчителя в професійній діяльності. Цей процес *включає*: особливе ставлення до навколишньої дійсності; чуттєво-емоційну сферу; здатність будувати моральні взаємини з людьми; розуміти та творити добро; здійснення професійної діяльності на духовно-моральних засадах. Він є цілісним процесом засвоєння моральних норм і правил, розвитку духовно-моральних мотивів і навичок поведінки у процесі фахової підготовки і залежить від моралі – однієї з форм суспільної свідомості, сукупності загальноприйнятих норм, принципів і правил, що регулюють поведінку людини.

З огляду на вище сказане, виникає потреба у подальшому дослідженні, яке розкриє методологічні аспекти та технології розвитку духовно-моральної самосвідомості та дослідницької компетентності педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти, а також і батьків, які є партнерами у формуванні духовно-практичної позиції дитини.

Література

1. Бех І. Д. Цінності як ядро особистості. *Цінності освіти і виховання*: наук.-метод. зб. ; ред. О. В. Сухомлинська. Київ, 1997. С. 8-11.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності. Київ: Либідь, 2006, 272 с.
3. Богуш А. М. Дефініції «духовність» і «моральність» в аспекті національного виховання в Україні. *Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах*: зб. наук. пр. Київ. Кн. 1, 2000. С. 18-23.
4. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. 3-тє вид., доопрац. і доп. Київ: Знання, 2008. 566 с.
5. Молодиченко В. В. Модернізація цінностей в українському суспільстві засобами освіти (філософський аналіз). Київ: Знання, 2010. 384 с.
6. Сухомлинський В. О. Про стан теорії і практики виховання в освітньому просторі України. *Збірник наукових праць Полтавського педагогічного ін-ту ім. В.Г. Короленка*. Полтава, Вип. 1 (5). 1999. С.4-13. (Серія «Педагогічні науки»).
7. Сухомлинський В.О. Сто порад учителю. Вибрані твори. Т. 2. Київ, 1976. 670 с.
8. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. Київ, 1997. 232 с.
9. Яремчук С. В. Проблема духовності в процесі професійної підготовки майбутніх педагогів. *Актуальні проблеми психології*: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної АПН України. Ред. С.Д. Максименка. Київ, Т. XIV, ч. 1, 2012. С. 397-404.
10. Ярмусь С. Досвід віри українця. Вибрані твори. Упоряд. А. Колодний. Київ: Світ знань. 2002. 512 с.

References

1. Bekh I. D. (1997). Tsinnosti yak yadro osobystosti [Values as the core of personality]. Tsinnosti osvity i vykhovannya: nauk.-metod. zb. Red. O. V. Sukhomlyns'ka. Kyiv. S. 8-11 (ukr).
2. Bekh I. D. (2006). Vykhovannya osobystosti: skhodzhennya do dukhovnosti [Personality education: ascent to spirituality]. Kyiv: Lybid'. 272 s (ukr).
3. Bohush A. M. (2000). Definitsiyi «dukhovnist'» i «moral'nist'» v aspekti natsional'noho vykhovannya v Ukraini [Definitions of «spirituality» and «morality» in the aspect of national education in Ukraine]. Moral'no-dukhovnyy rozvytok osobystosti v suchasnykh umovakh: zb. nauk. pr. Kyiv. Kn. 1. S. 18-23 (ukr).
4. Vyshnevs'kyy O. (2008). Teoretychni osnovy suchasnoyi ukraiyins'koyi pedahohiky [Theoretical foundations of modern Ukrainian pedagogy]. 3-tye vyd., dooprats. i dop. Kyiv: Znannya. 566 s. (ukr).
5. Molodychenko V. V. (2010). Modernizatsiya tsinnostey v ukraiyins'komu suspil'stvi zasobamy osvity (filosofs'kyy analiz) [Modernization of values in Ukrainian society by means of education (philosophical analysis)]. Kyiv: Znannya. 384 s. (ukr).
6. Sukhomlyns'kyy V. O. (1999). Pro stan teorii i praktyky vykhovannya v osvith'omu prostori Ukrainy [On the state of the theory and practice of education in the educational space of Ukraine]. Zbirnyk naukovykh prats' Poltavs'koho pedahohichnoho in-tu im. V.H. Korolenka. Poltava, Vyp. 1 (5). S. 4-13. (Seriya «Pedahohichni nauky») (ukr).
7. Sukhomlyns'kyy V. O. (1976). Sto porad uchytelevi [One Hundred Tips for a Teacher]. Vybrani tvory. Kyiv: t. 2. 670 s. (ukr).
8. Stel'makhovych M. H. (1997). Ukraiyins'ka narodna pedahohika [Ukrainian folk pedagogy]. Kyiv. 232 s. (ukr).
9. Yaremchuk S. V. (2012). Problema dukhovnosti v protsesi profesiynoyi pidhotovky maybutnikh pedahohiv [The Problem of Spirituality in the Process of Professional Training of Future Teachers]. Aktual'ni problemy psykholohiyi: Zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi imeni H.S. Kostiuka Natsional'noyi APN Ukrainy. Red. S.D. Maksymenka, Kyiv, T. XIV, ch. 1. S. 397-404 (ukr).
10. Yarmus' S. (2002). Dosvid viry ukraiyintsya [The Experience of Faith of a Ukrainian]. Vybrani tvory. Uporyad. A. Kolodnyy, Kyiv: Svit znan'. 512 s. (ukr).

**DEVELOPMENT OF SPIRITUAL AND MORAL SELF-AWARENESS
OF TEACHING STAFF OF GENERAL SECONDARY EDUCATION
INSTITUTIONS****P. H. Drozd**

Within the framework of the scientific article, the main components of spiritual and moral maturity in the general concept of spiritual and moral education of the individual are defined and substantiated. The main components of the formation of the spiritual and moral consciousness of the personality of pedagogical workers, their personal culture and real life activities are formulated, which corresponds to innovative educational trends

caused by Ukraine's entry into the world educational space. It is highlighted and researched the conscious reorientation of modern professional and pedagogical education to European standards involves, first of all, the training of a competent specialist who is able to "practically act, apply individual techniques and experience of successful actions in situations of professional activity and social practice."

Among the key competencies that a future teacher must master, spiritual and moral has priority. It acts as an indicator and at the same time the result of the teacher's professional and personal readiness to work in an educational institution, because the implementation of any pedagogical task has a moral content. The spiritual and moral competence of a teacher represents the main regulations of his actions, which are fixed in the habits, traditions, principles of life and professional activity, mental states, actions, deeds and qualities of the teacher, ensures his choice of conscious ethical behavior in accordance with professional and pedagogical norms. Spiritual and moral competence, by the specifics of implementation, belongs to the so-called supra-subject competencies. They have an integrated nature and combine a certain complex of knowledge, skills and attitudes that are acquired by future teachers during the assimilation of the entire content of pedagogical education.

Pedagogical morality is a system of meaningful, normative judgments that express certain requirements for a teacher's behavior, his willingness and ability to live by spiritual and moral norms.

Keywords: *spiritual and moral maturity, spiritual and moral values, spiritual and moral education, moral consciousness, spiritual culture.*

Дрозд Павло Григорович – практичний психолог ТОВ «Софіївсько-Борщагівський ліцей «СОФІЯ» (с. Софіївська Борщагівка, Київська область, Україна); аспірант ДЗВО «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України. E-mail: 777bethesda@gmail.com

Drozd Pavlo Hryhorovych – Practical psychologist of LLC «Sofiiivsko-Borshchagiv Lyceum «SOFIA» (Sofiiivska Borshchavka, Kyiv region, Ukraine). Postgraduate student of SIHE «University of Educational Management» of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. E-mail: 777bethesda@gmail.com